

ФАСИЛІТАТИВНІ ЗДІБНОСТІ В ЦІЛІСНІЙ СТРУКТУРІ ОСОБИСТІСНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ДО ДІАЛОГІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

FACILITATIVE ABILITIES IN THE HOLISTIC STRUCTURE OF FUTURE TEACHERS' PERSONAL READINESS TO IMPLEMENT DIALOGUE IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Стаття присвячена актуальному питанню розвитку фасилітативних здібностей у майбутніх педагогів, які є невід'ємною складовою їхньої особистісної готовності до діалогізації освітнього процесу. В дослідженні теоретично обґрунтовано фасилітативний компонент як частину структури особистісної готовності та емпірично досліджено його особливості у студентів педагогічних спеціальностей. На основі аналізу наукової літератури визначено фасилітацію як процес взаємодії, що ґрунтується на гуманістичних засадах і спрямований на створення умов для саморозвитку особистості. Особлива увага приділяється ролі самоактуалізації в розвитку фасилітативних здібностей. Для емпіричного дослідження було використано комплекс психологічних методик, що дозволили оцінити рівень розвитку фасилітативного потенціалу, самоактуалізації та екзистенційної сповненості у студентів. Результати дослідження засвідчують, що більшість майбутніх педагогів мають середній рівень фасилітативного потенціалу. Вони демонструють високий рівень ціннісно-смыслової орієнтації на гуманістичні цінності, що є важливою передумовою для фасилітації. Однак, результати також вказують на недостатній рівень розвитку поведінкових компонентів фасилітації, а також на необхідність подальшого розвитку екзистенційної сповненості. З метою подальшого розвитку фасилітативних здібностей у майбутніх педагогів пропонуються практичні рекомендації, зокрема, розробка спеціальних навчальних програм, включення в навчальний процес практичних занять, спрямованих на відпрацювання навичок фасилітації, а також створення умов для саморозвитку майбутніх педагогів. Отримані результати можуть бути використані для вдосконалення навчальних програм педагогічних закладів та розробки ефективних стратегій розвитку фасилітативних здібностей як складової особистісної готовності майбутніх педагогів до діалогізації освітнього процесу.

Ключові слова: освітній діалог, майбутні педагоги, особистісна готовність до діало-

гізації освітнього процесу, фасилітативні здатності, самоактуалізація, екзистенційна сповненість.

The article is devoted to the topical issue of developing facilitative abilities of future teachers, which are an integral part of their personal readiness for dialogization of the educational process. The study theoretically substantiates the facilitation component as part of the structure of personal readiness and empirically investigates its features in students of pedagogical specialties. Based on the analysis of scientific literature, facilitation is defined as a process of interaction based on humanistic principles and aimed at creating conditions for self-development of the individual. Particular attention is paid to the role of self-actualization in the development of facilitative abilities. For the empirical study, a set of psychological methods was used to assess the level of development of facilitative potential, self-actualization and existential fulfillment of students. The results of the study show that most future teachers have an average level of facilitative potential. They demonstrate a high level of value-sense orientation towards humanistic values, which is an important prerequisite for facilitation. However, the results also indicate an insufficient level of development of behavioral components of facilitation, as well as the need for further development of existential fulfillment. In order to further develop the facilitation abilities of future teachers, practical recommendations are offered, in particular, the development of special training programs, the inclusion of practical exercises aimed at practicing facilitation skills in the educational process, as well as the creation of conditions for the self-development of future teachers. The obtained results can be used to improve the curricula of pedagogical institutions and develop effective strategies for the development of facilitation competencies as a component of the personal readiness of future teachers for the dialogization of the educational process.

Key words: educational dialogue, future teachers, personal readiness to implement dialogue in the educational process, facilitative abilities, self-actualization, existential fulfillment.

УДК 159.923:378

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.66.6>

Вінничук М.В.

здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

Вступ. Освітні реформи сьогодення зосереджені на створенні шкіл, орієнтованих на особистісний розвиток і гуманістичні цінності, де взаємодія між учителем та учнями набуває діалогічної форми. Досягнення цього підходу значною мірою залежить від здатності педагогів фасилітувати навчальний процес, створюючи атмосферу відкритості, підтримки та взаєморозуміння.

Проблема розвитку фасилітативних здібностей у майбутніх педагогів є предметом чис-

ленних досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних учених, які зосереджуються на різних аспектах професійної та особистісної готовності вчителя до освітнього діалогу. Наукові надбання гуманістичної психології, наведені у працях А. Ленгле, А. Маслоу, К. Роджерса, В. Франкла, Е. Фромма створюють фундамент нашого дослідження, зосереджуючись на особистісно орієнтованому підході. Серед вітчизняних педагогів і психологів, які обґрунтовують важливість фасилітації в освіті варто згадати

З. Адамську, І. Бега, М. Казанжи, Н. Ничкало, О. Пехоту, Г. Радчук, О. Слободянюк, К. Шевченко. Їхні дослідження підкреслюють значення підтримки та уваги до особистісного розвитку учнів як невід'ємної складової діалогізації освіти.

Водночас фасилітативні здібності, як важлива складова особистісної готовності майбутніх педагогів до діалогізації освіти, досі не отримали достатньої уваги в наукових дослідженнях. Це ускладнює формування повного уявлення про особистісну готовність студентів педагогічних спеціальностей до професійної діяльності. Виникає потреба у вивченні фасилітативного компонента як невід'ємної частини професійної підготовки сучасних педагогів.

Метою статті є теоретичне обґрунтування фасилітативних здібностей в цілісній структурі особистісної готовності студентів педагогічних спеціальностей і висвітлення результатів емпіричного дослідження цих особливостей.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному освітньому середовищі дедалі більшого значення набуває здатність педагога не лише передавати знання, але й створювати умови для всебічного розвитку особистості учнів. Це вимагає від вчителя готовності до побудови партнерських, щирих стосунків, які сприятимуть діалогу й активній взаємодії в навчальному процесі. Відтак, особистісна готовність до діалогізації освітнього процесу стає важливим показником професійної підготовки майбутніх педагогів, і для її формування необхідний комплексний підхід, що враховує не лише знання, але й особистісні якості.

Ми розглядаємо особистісну готовність майбутнього педагога до діалогізації освітнього процесу як складне динамічне утворення особистості майбутнього педагога, представлене внутрішніми установками на конгруентні, доброзичливі і смислонасичені взаємини в освітньому середовищі з метою становлення цілісної особистості учня [5, с. 290].

У моделі нашого дослідження складовими особистісної готовності є 4 компоненти: мотиваційно-ціннісний, комунікативно-перцептивний, фасилітативний, рефлексивно-розвивальний. У межах цієї статті зосередимся на фасилітативному компоненті. Показниками, в яких він виражається, є бажання і здатність надати підтримку іншій людині, зосередженість на безкорисній допомозі.

Г. Радчук, розглядаючи особливості педагога-фасилітатора, порівнює його переважно з організатором та співбесідником. Основними завданнями в його роботі вона визначає створення особливого середовища, яке актуалізує потребу звертання учасників до себе, до свого особистісного досвіду, створення групи, що самонавчається [4].

У визначенні педагогічної фасилітації К. Шевченко додає нових акцентів у розуміння досліджуваного поняття. Науковиця вказує, що це процеси взаємодії між учителем та учнем, що ґрунтуються на засадах гуманізму, полісуб'єктності та толерантності, а здатність педагога до створення такого освітнього простору стає мірилом його професіоналізму [7].

З. Адамська зазначає, що «для того, щоб бути фасилітатором розвитку інших, вчитель повинен стати, передусім, фасилітатором свого власного саморозвитку: зрозуміти і прийняти самого себе; усвідомити власні цілі і прагнення; розвивати особистісну відповідальність, впевненість у собі, почуття власної гідності, творчість; вчитися відкрито висловлювати власні почуття й переживання, з одночасною готовністю приймати та розуміти почуття іншої людини – вірити у її здібності і довіряти можливостям її саморозвитку» [1, с. 138].

Більш детально зрозуміти сутність досліджуваного явища дозволяє заглиблення в поняття «фасилітативність» і «фасилітативний потенціал». М. Казанжи першим позначає психологічну якість людини, яка є проявом її фасилітативного потенціалу. Введення поняття «фасилітативний потенціал» дає змогу більш точно підійти до вивчення психічної реальності, яка стоїть за цими термінами. Розгляд фасилітативності як прояву властивості особистості дає можливість підкреслити деяку усталеність цієї характеристики [2].

Фасилітативні здібності педагога органічно пов'язані з процесом самоактуалізації, оскільки вони ґрунтуються на особистісній зрілості, здатності до емпатії, відкритості та автентичності – рисах, які проявляються і розвиваються в міру досягнення самоактуалізації. Згідно з гуманістичними підходами, зокрема концепцією К. Роджерса, самоактуалізація означає прагнення особистості до самовираження, досягнення цілісності та розвитку власного потенціалу, що виявляється у здатності людини підтримувати і стимулювати розвиток інших [8].

Педагог, який самоактуалізується, володіє важливими фасилітативними якостями, такими як емоційна стійкість, внутрішня мотивація, спонтанність та здатність будувати гармонійні стосунки. Вони дозволяють створювати навчальне середовище, в якому учні почуваються прийнятими та впевненими, що є необхідним для продуктивного діалогу і взаємодії в освіті. У міру досягнення самоактуалізації педагог стає більш чутливим до потреб інших, вільним від упереджень і здатним до безкорисливої підтримки, що відповідає його фасилітативній ролі.

На жаль, фасилітацію часто трактують дуже формалізовано, звертаючи увагу лише на практичний компонент, на форми її про-

яву. Оскільки в контексті нашого дослідження фасилітативність розглядається як риса особистості, то доцільно проаналізувати питання і з точки зору екзистенції.

Центральним поняттям в концепції А. Ленгле є «екзистенційна сповненість». Тракується вона автором як стан цілковитої усвідомленості життя, відчуття конгруентності між власними вчинками і рішеннями [9]. Фасилітація буде повною за умови внутрішньої цілісності особистості педагога, усвідомлення особистісних цінностей та здатності бачити сенс у допомозі іншим у їхньому розвитку. Педагог, який досягає екзистенційної сповненості, краще розуміє свої життєві цінності та знаходить задоволення у створенні умов для розвитку учнів. Усвідомлення цінності поточного моменту, або «життя тут і зараз», допомагає педагогу бути повністю присутнім у навчальному процесі, що робить взаємодію з учнями глибшою та ефективнішою. Ця концепція дає змогу дослідити фасилітативні якості педагога, звертаючи увагу на його здатність підтримувати учнів не лише на рівні знань, а й на рівні смислової взаємодії.

Для емпіричного дослідження цих аспектів було проведено опитування серед студентів 4-их курсів педагогічних спеціальностей. У дослідженні взяли участь 172 особи (студенти Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка та Львівського національного університету імені Івана Франка). Психодіагностичний комплекс складається з трьох методик: САМОАО Е. Шострома (адаптація А. В. Лазукін, Н. Ф. Каліна), тест-опитувальник фасилітативного потенціалу особистості (М. Казанжи), Шкала екзистенції (Ленгле, Орглер).

Результати за методикою САМОАО [6] дозволяють розглянути загальний показник прагнення особистості до самоактуалізації. Для кращої наочності в його аналізі ми скористалися 5-рівневою градацією. На рисунку 1 показано, що крайніх (дуже низьких і дуже високих) показників не виявлено, а для 73% опитаних характерні середні значення рівня прагнення

до самоактуалізації. Хоч ми і не ставили за мету подібну перевірку, але навіть візуально можемо відзначити подібність графіку до кривої нормального розподілу.

Більш детальну інформацію отримуємо з аналізу окремих субшкал методики (рис. 2). Найвищі показники зафіксовані за шкалами «Орієнтація у часі», «Цінності» та «Креативність» – тут частка респондентів, які отримали високий рівень, складає 39–47%. Такі результати свідчать про розуміння екзистенційної цінності життя «тут і зараз», уміння поєднувати досвід минулого з адекватними домаганнями у майбутньому задля найкращого відчуття і переживання актуального моменту; про прийняття цінностей самоактуалізованої особистості, що виражається у спрямованості на побудову гармонійних стосунків з оточуючими; про творче ставлення до життя не лише на рівні зацікавлення мистецькою діяльністю, а й у бажанні привносити в цей світ щось нове, не обмежуватись стереотипами.

Щодо найнижчих показників важко знайти єдине бачення проблеми, тому зазначимо обидва підходи. Якщо орієнтуватися на середнє арифметичне значення по шкалі, то найменше числове вираження (45%) мають шкали «Погляд на природу людини» та «Автономність». Це дуже важливі компоненти в контексті фасилітативних здатностей особистості, тому варто розцінювати ці показники як майбутні зони розвитку в процесі становлення особистісної готовності до діалогізації. Автономність є ознакою зрілості особистості, її можливостей знаходити джерело сили і підтримки всередині себе, а не орієнтування лише на зовнішні ресурси. Позитивний погляд на природу людини є основою для щирих, доброзичливих і безоціночних міжособистісних взаємин.

Дещо вищі показники середнього арифметичного значення по шкалі визначено в «Спонтанності», «Саморозумінні», «Аутосимпатії», але ми все ж звертаємо увагу і на них як на індикатор можливих труднощів у процесі ведення освітнього діалогу. Причина полягає в тому,

Рис. 1. Динаміка рівнів самоактуалізації особистості (N=172)

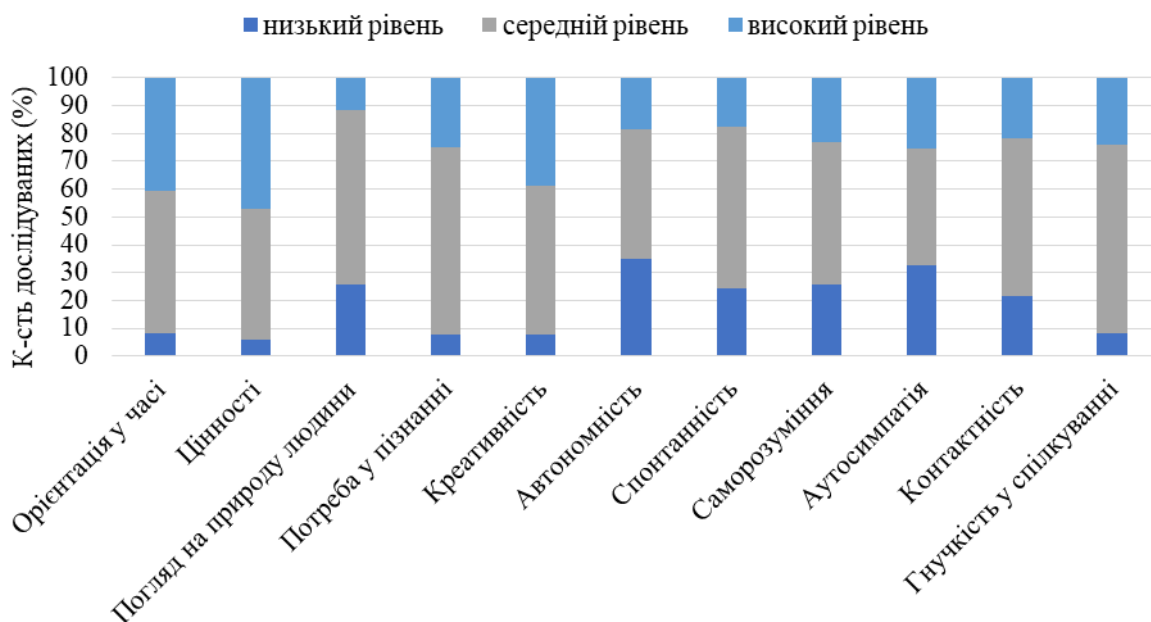

Рис. 2. Розподіл показників прагнення до самоактуалізації за окремими субшкалами (N=172)

що співвідношення між високим і низьким рівнем дуже подібне, тобто з однаковою частотою ці показники можуть бути як позитивним чинником, так і негативним, а орієнтуючись на середні результати, ризикуємо проігнорувати ці індивідуальні особливості. Низький результат за цими шкалами характеризує людину як тривожну, невпевнену, нечутливу до своїх емоцій і потреб, надміру залежну від думки інших. Ці риси неможливо природньо поєднати з важливими для фасилітації щирістю та емпатійністю.

Опитувальник фасилітативного потенціалу особистості, розроблений М. Казанжи, дозволяє поглибити дослідження вузькою спеціалізацією саме на фасилітативні компоненти у майбутній професійній діяльності

педагога (рис. 3). У результатах цієї методики особливу увагу привертає показник ціннісно-смыслового компоненту, де високий рівень притаманний половині досліджуваних, а низький – лише 3%. Це свідчить про те, що позитивні зрушення в іншій людині сприймаються як цінність, у розвивальному впливі на інших людей вбачається глибокий смисл. При цьому, як наголошує автор, це не єдина цінність, яка собою затьмарює всі інші у світогляді людини, вона є одним з компонентів. Такий показник перегукується і водночас підтверджує результат попередньої методики, де гуманістичні цінності також були виражені на високому рівні.

Доповнює показник ціннісно-смыслового компоненту результат за наступною шкалою – потребово-мотиваційний компонент. Високий

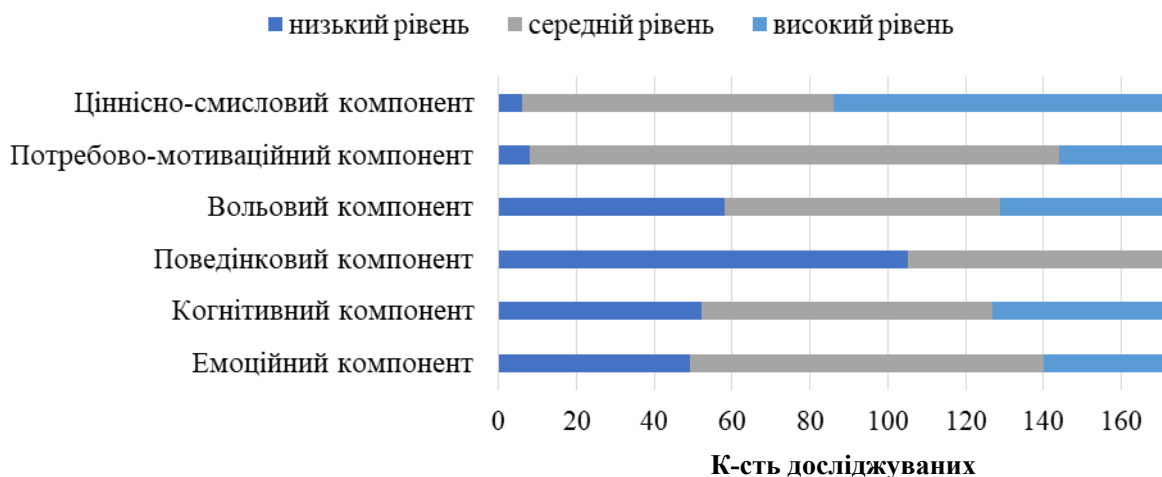

Рис. 3. Розподіл показників фасилітативного потенціалу особистості за рівнями (N=172)

рівень тут вже не має такого великого числового вираження, але низького рівня так само зовсім мало – 5%. Така тенденція показує бажання чи навіть внутрішню потребу сприяти розвитку інших людей.

Якщо на рівні ідеї виявляється велика прихильність до фасилітації, то поведінковий компонент є повною протилежністю у результатах – жоден досліджуваний не має високого показника за цією шкалою, а низький простежується аж у 61%. Такий результат характеризує відсутність або малу кількість конкретних дій, спрямованих на допомогу і сприяння у розвитку іншої людини, вчинених досліджуваними.

В емоційному, когнітивному та вольовому компонентах простежується більша рівномірність у розподілі рівнів. При цьому все ж майже третина досліджуваних демонструють низькі результати, що свідчить про недостатню здатність емоційно підтримувати інших, проявляти співчуття, підбадьорювати, покращувати настрої, створювати позитивну атмосферу, надавати корисні поради, вказувати можливі шляхи розв’язання проблем, допомагати вирішувати складні життєві ситуації, а також робити щось для інших, навіть якщо це вимагає зусиль.

Результати за методикою «Шкала екзистенції» дозволяють звернути увагу на декілька компонентів екзистенційної сповненості. Загальний показник у жодного досліджуваного не проявляється на високому рівні, для 49% респондентів характерний середній рівень, і, відповідно, для 51% – низький. Така недостатній рівень осмисленості життя може бути серйозною перепорою у процесі професійного становлення, бо за таких умов особистість відірвана від контексту життя, студент діє лише на рівні соціальної ролі, тому і не може поринути в стан «тут і тепер» задля фасилітації.

Можливі причини і способи вирішення цієї проблеми можна побачити в показниках окремих шкал методики (рис. 4). Визначено лише один суттєвий для аналізу високий показник за шкалою «самотрансценденція». Цей результат

тракується як відчуття близькості до когось, захопленість цінностями і емоційний відгук на них.

Знову можемо простежити подібність у показниках ціннісно-сислової сфери за попередніми методиками. Однак, відповідно до концепції екзистенційної сповненості, самотрансценденція є другим кроком у процесі осмислення життя. Перед цим має відбутись самодистанціювання: людина має оцінити поле можливостей, відокремити себе від інших людей, усвідомити свою суб’єктивну частину. Емпіричні результати свідчать про те, що можлива перерваність цього порядку – загальний низький рівень за першою шкалою міг зумовити таку ж тенденцію і у двох останніх шкалах. Адже тепер проявити свободу у виборі найкращої можливості, що найбільше відповідає запиту ситуації і собі самому, і відповідальність, здійснюючи цей вибір, стає неможливим. Майбутній педагог може щиро вірити у гуманістичні цінності, мати емоційний відгук на них, але не усвідомлювати себе в цих цінностях, а тому й не могли реалізувати фасилітативну діяльність.

Висновки. Емпіричне дослідження фасилітативного компоненту особистісної готовності майбутніх педагогів до діалогізації освітнього процесу виявило значні потенційні можливості й водночас окреслило ключові проблемні зони у процесі становлення фахівця. Результати показують, що більшість студентів має середній рівень прагнення до самоактуалізації, що є основою для побудови гармонійних міжособистісних стосунків у професійній діяльності. Проте виразність таких рис, як автономність і позитивне ставлення до природи людини, є недостатньою для забезпечення ефективної фасилітативної підтримки. Визначено високий рівень ціннісно-сислової орієнтації студентів на гуманістичні цінності, що є базовим підґрунтям фасилітації. Однак низький показник за поведінковим компонентом вказує на брак практичної реалізації фасилітативних дій, а результати за емоційним, когнітивним і вольовим компонентами свідчать про недо-

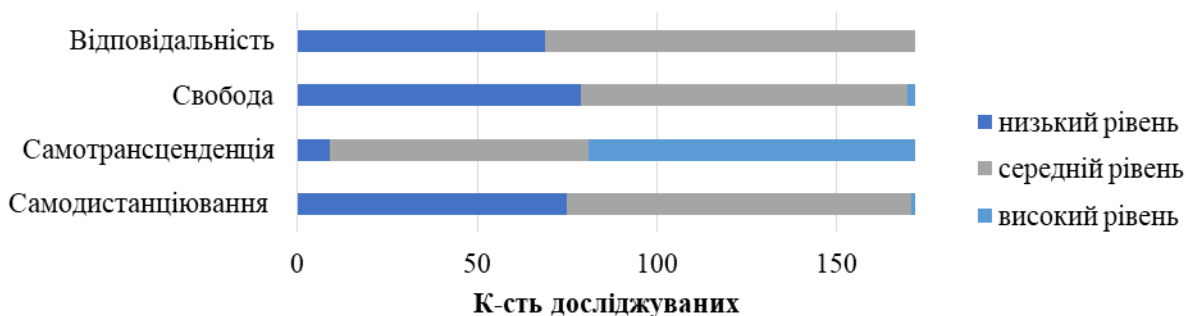

Рис. 4. Розподіл парціальних показників екзистенційної сповненості особистості (N=172)

статню емоційну й когнітивну підтримку у міжособистісних взаємодіях. Низька екзистенційна сповненість та обмежена спроможність студентів до самодистанціювання може стримувати повну реалізацію фасилітативної взаємодії з учнями. Незважаючи на позитивні наміри, майбутні педагоги потребують додаткової підготовки для ефективної реалізації фасилітативних здібностей.

Таким чином, для розвитку фасилітативного компоненту особистісної готовності майбутніх педагогів до діалогізації освітнього процесу необхідно акцентувати увагу на особистісному зростанні студента, усвідомленні ним суті своєї професійної діяльності, сприяти практичним проявам фасилітації як у педагогічній взаємодії, так і у повсякденному житті. Особливий акцент слід приділити практичним методам і технікам, що сприяють реалізації фасилітативних дій у міжособистісних стосунках. Подальші дослідження можуть зосередитись розробці психолого-педагогічних умов розвитку фасилітативних здібностей, що сприятиме становленню особистісної готовності педагогів до діалогічної взаємодії в освітньому середовищі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Адамська З. М. Вчитель як фасилітатор особистісного розвитку учня в сучасній українській школі. *Професійна компетентність учителя Нової української школи: формування, розвиток та удосконалення* : матеріали Міжнар. науково-практ. інтернет-конференції, м. Тернопіль, 22 трав. 2020 р. Тернопіль, 2020. С. 137–139. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/15917>.
2. Казанжи М. Й. Поняття фасилітативності, її види та деякі грані прояву основної функції/ *Теорія і практика сучасної психології*. 2012. Вип. 5. С. 19–28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tpcp_2012_5_6.
3. Партико Т. Б. Екзистенційна сповненість особистості у пізній дорослості. *Психологічний часопис*. 2019. Т. 5, № 1. С. 150–164. URL: <https://doi.org/10.31108/1.2019.1.21.10>.
4. Радчук Г. К. Психолого-педагогічні засади впровадження освітнього діалогу у навчальний процес викладачами вищих навчальних закладів. *Проблеми гуманітарних наук. Серія : Психологія*. 2015. Вип. 35. С. 85–100. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgn_ps_2015_35_10.
5. Радчук Г., Вінничук М. Особистісна готовність майбутніх педагогів до діалогізації освітнього процесу як психолого-педагогічна проблема. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2024. № 2(74). С. 283–291. URL: <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2024-74-283-291>
6. Чудакова В. П. Діагностично-інтерпретаційний компонент дослідження «рівня суб'єктивного локусу контролю» параметра сформованості психологічної готовності до інноваційної діяльності й конкурентоздатності особистості. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2014. № 8. С. 48–65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Otros_2014_8_11.
7. Шевченко К. О. Педагогічна фасилітація у контексті професійної компетентності вчителя. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Психологічні науки*. 2014. Вип. 2.13. С. 258–263. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdups_2014_2.13_46.
8. Rogers Carl R., Freiberg H. Jerome. Freedom to learn. 3rd ed. New York : Merrill. 1994. 406 p.
9. Längle A. The existential fundamental motivations structuring the motivational process. *Motivation, Consciousness and Self-Regulation*. 2011. P. 27–42.